

Nijolė LUKŠIONYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

MENOTYROS MOKSLAS TARPUKARIO VILNIUJE

Reikšminiai žodžiai: Menotyra Stepono Batoro Universitete, Meno istorijos katedra, Vilniaus menotyrininkai 1919–1939 m., paminklų apsauga, Juliusz Kłos, Jerzy Remer, Marian Morelowski.

Racionalistinės Apšvietos idėjos paskatino meno disciplinas steigti universitetuose, arčiau filosofijos, istorijos ir kitų mokslų. Vilniaus universitete 1793–1832 m. veikusi Meno mokykla (architektūros, piešimo ir tapybos, skulptūros, raižybos katedros) po sukilimo caro valdžios buvo uždaryta. Istorijos aplinkybėms lėmus, universitetas atkurtas Lenkijos valstybės vado Juzefo Pilsudskio dekretu ir ėmė veikti 1919 m. spalio 11 d. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro vardu pavadintame universitete, tęsiant Apšvietos amžiaus tradiciją, įsteigtos dailės studijos¹. Dailės fakultete buvo dėstomi praktiniai dalykai, skirta dėmesio ir meno istorijai. Trečiame-ketvirtame XX a. dešimtmėčiais čia susiklostė savarankiškas menotyros židinys.

Tarpukario Vilniaus menotyra Lietuvoje kol kas nuosekliai netyrinėta. Paskelbta keletas straipsnių apie Dailės fakulteto architektūros skyrių, profesorių J. Kłosą (*Juliusz Kłos*), M. Morelowskio (*Marian Morelowski*) atliktus Vilniaus pilių tyrimus². Dailės fakulteto veiklą plačiausiai yra aprašę Torunės universiteto mokslininkai Józefas Poklęwski (*Józef Poklęwski*) ir Sławomiras Kalemka (*Sławomir Kalemka*), tačiau jų publikacijose menotyra liko nuošalyje³. Šiame tekste remtasi negausia išlikusia Stepono Batoro Universiteto dokumentine

medžiaga⁴, o taip pat paskelbtais šaltiniais – Ferdinando Ruščico proginiu leidiniu apie Dailės fakultetą, pačių Vilniaus tarpukario menotyrininkų publikacijomis, Vlodo Drėmos ir Stanisława Lorentzo (*Stanisław Lorentz*) laiškais.

Straipsnio tikslas – išaiškinti menotyrininkų edukacinės ir mokslinės veiklos apimtį, jos formas bei kryptis 1919–1939 metų Vilniuje, nustatyti svariausią indėlį įnešusius autorius. Gilinantis į šią veiklą paskatinusias aplinkybes ir kitų šalių menotyros mokyklų įtakas, kartu bandoma apibrėžti neformaliam *Vilniaus tarpukario menotyros centru*⁵ būdingus bruožus.

DAILĖS FAKULTETO STRUKTŪRA IR VADOVAI

Dailės fakultetas (lenk. *Wydział Sztuk Pięknych*) įkurtas Stepono Batoro universiteto steigimo metu. Dailės studijų inkorporavimas SBU koncepcijoje tikriausiai buvo numatytas iš anksto, nes fakultetą inicijavo vilnietis dailininkas Ferdinandas Ruščicas. Nuo 1919 iki 1932 m. jis pakaitomis ėjo Dailės fakulteto dekanu arba prodekanu pareigas. Keisdavosi su Juliuszu Kłosu, kuris 1920–1923 m. dirbo prodekanu, 1926–1933 m. – dekanu. Po staigios Kłosio mirties iki pat SBU uždarymo dekanu pareigas užėmė Liubomiras Slendzinskis. Universiteto

rektorai keisdavosi maždaug kas porą metų (per 20 metų vadovavo 13 rektorių), o Dailės fakulteto administravimas buvo stabilus – per du dešimtmečius pasikeitė tik 3 dekanai.

Fakultetas įkurdintas buvusio bernardinų vienuolyno korpusė prie Šv. Onos bažnyčios, iš pradžių suremontuotas ir užsiėmimams pritaikytas refektoriumas ir kelios patalpos greta jo⁶. Veikė 4 skyriai – architektūros, tapybos, skulptūros ir grafikos. Architektūros skyriuje iš pradžių įkurtos dvi, o per keletą metų dar trys katedros: architektūrinio projektavimo, statybinių konstrukcijų mokslo bei architektūros ir dailės istorijos⁷. Dailės skyriuose buvo mokoma ir taikomosios dailės, poligrafijos, knygrišytės, meninės fotografijos. 1926 m. Tikybų reikalų ir visuomeninio švietimo ministerijos įsakymu architektūros skyrių imta palaipsniui naikinti, nebepriimta naujų studentų. Tačiau tvirto būdo profesorius Kłosas, nuo 1920 m. vadovavęs Architektūros skyriui, šias katedras išsaugojo iki 1929 m.⁸

Fakultete dirbo vietiniai dailininkai ir keletas pakviestų iš Lenkijos. Teorines disciplinas dėstė tik atvykę specialistai, nes Vilniuje tokių nebuvo. Stepono Batoro universiteto personalas apskritai buvo lenkiškas, didžioji dauguma studentų – taip pat lenkai. Lietuviams buvo nustatomos kvotos, jų mokėsi tik apie 1,4 proc.⁹

Humanitarinių mokslų fakultete estetikos paskaitas 1919–1921 m. skaitė prof. Władysławas Tatar-kiewiczzius (*Władysław Tatar-kiewicz*). S. Lorentzas yra paminėjęs, jog iš pradžių atvykę humanitarai – Tadeusz Mańkowski (*Tadeusz Mańkowski*), Zygmuntas Batowskis (*Zygmunt Batowski*) tik retkarčiais paliesdavo vieną kitą menotyros problemą.

Savarankiška *Meno istorijos katedra Dailės fakultete* buvo įkurta 1922 m. Jos vadovu paskirtas Jerzys Remeris (*Jerzy Remer*), kuris 1922–1928 m. ėjo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų (Vilniaus konservatoriaus apskrities) paminklų konservatoriaus pareigas. Remeriui išvykus į Varšuvą, katedra dvejus metus buvo be vadovo; trumpai dirbo Tadeusz Szydłowski (*Tadeusz Szydłowski*). 1930 m. katedros vedėju tapo Marianas Morelowski, vadovavęs jai iki pat universiteto uždarymo 1939 m.; bernardinų vienuolyno patalpose įkurdintas meno istorijos

kabinetas, kuriame pradėti kaupti įvairūs rinkiniai¹⁰.

Meno istorijos katedros dėstytojai skaitė paskaitas ir vedė seminarus praktinių specialybių studentams. Katedra nesiekė rengti profesionalių menotyryninkų, tačiau kartais tarp absolventų pasitaikydavo rašančių dailininkų, kaip antai, Jurgis Hoppenas (*Jerzy Hoppen*), Vladas Drėma.

TEORINIŲ STUDIJŲ APIMTIS, KRYPTYS, DĖSTYTOJAI

Dailės fakulteto studentai gaudavo stiprius teorinius pagrindus. Pasak Jono Mackonio, čia buvo dėstoma daugiau teorinių disciplinų nei kitose aukštosiose dailės mokyklose¹¹. Mokslas trukdavo 4 metus, pirmųjų metų programa būdavo parengiamoji, vėliau studentai rinkdavosi specialybę. Siekta ugdyti ne tiek laisvus menininkus, kiek piešimo mokytojus, restauratorius.

Architektūros skyriuje buvo dėstomi visuotinės architektūros ir dailės istorijos, lenkų architektūros kursai, taip pat paminklų restauravimo ir konservavimo pagrindai, per kuriuos studentai susipažindavo su „dailės ir architektūros paminklų konservavimo (t.y. apsaugos) istorija, teorija, jos raida, bendraisiais dailės kūrinių saugojimo principais. Ypatingas dėmesys skirtas specifinėms Vilniaus miesto ir krašto paminklų konservavimo ir restauravimo problemoms“¹². Net ir uždarius Architektūros skyrių, prof. J. Kłosas fakultete toliau dėstė lenkų ir visuotinės architektūros istorijos, medžio statybos kursus. Kaip teigia J. Poklewskis, J. Kłosas be gilių bendrųjų ir profesinių žinių studentams perteikdavo uždegančią meilę architektūrai¹³. Architektūros istorijos temos apėmė visus laikotarpius nuo Egipto iki romantizmo ir XIX a. „stilių“, Lenkijos architektūros kurse buvo nagrinėjama ne tik etninė valstiečių architektūra, bet ir sakraliniai pastatai, dvarai, miestų rotušės¹⁴.

Jerzys Remeris dėstė visuotinę meno istoriją, lenkų tapybos istoriją (*Dzieje malarstwa polskiego*) ir paminklų konservavimą (apsaugą)¹⁵. 1923 m. Remeris ketino dėstyti dar ir meno istorijos metodikos kursą¹⁶. Jo pateikiami restauravimo pagrindai buvo nauja studijų šaka tuometinėje Lenkijoje.

Dalykų seminarai vyko iš skaitomų tekstų dėstomo dalyko tema ir renkamos medžiagos savarankiškiems tyrimams. Studentai rengdavo referatus pagal temas, artimas kiekvieno specialybei (architektūra, skulptūra, tapyba). Vykdavo ir bendros diskusijos apie naujausias meno kryptis. Remeris vadovavo kelioms tiriamosioms išvykoms Vilniaus ir Naugarduko apylinkėse. 1926 m. išsivežė studentų grupę į Paryžių, lankė muziejus, tarptautinę dekoratyvinės dailės parodą. Kaip vyriausias vaivadijos konservatorius, Remeris išrūpino galimybę įdarbinti studentus, kurie, vadovaujami prof. J. Kłoso, inventorizavo kelias dešimtis paminklų Vilniuje, Naugarduke, Nesvyžiuje ir kitose vietovėse. Užsiėmimai vyko ir prie restauruojamo Aušros vartų Švč. M. Marijos paveikslo, atskleidžiant paveikslo būklę, pažeidimus, tyrimų rezultatus ir taikomas konservavimo priemones¹⁷. Remeriui išvykus, paminklų apsaugos ir muziejininkystės dalykus 1929–1936 m. vedė Stanisławas Lorentzas. Nuo 1930 m. prof. Marianas Morelowski¹⁸ dėstė visuotinę meno istoriją ir Lenkijos meną; po J. Kłoso mirties jam teko dėstyti beveik visus architektūros ir dailės istorijos kursus¹⁹.

1927/1928 ir 1928/1929 mokslo metais Dailės fakulteto studentams paskaitas skaitė prof. Tadeusz Szydłowski, plačios erudicijos meno istorikas, Paryžiuje lankęs H. Wölfflino seminarus, puikiai žinojęs Europos šalių medžiagą²⁰. Architektūros restauravimo dalykus dėstė inž. Janas Borovskis (*Jan Borowski*), dr. Piotras Bohdziewiczius (*Piotr Bohdziewicz*), inž. arch. Stefan Narębskis (*Stefan Narębski*) – pilių konservavimą. Studentai laikė egzaminus iš meno istorijos, architektūros istorijos, netgi iš klasikinės archeologijos; įvertinimai paprastai būdavo labai geri ir geri²¹.

VIETINĖS MENO REFLEKSIJŲ IŠTAKOS

Dailės fakultetas nebuvo tuščioje vietoje įsodintas Lenkijos kultūros segmentas. Palankią dirvą jam paruošė XX a. pradžios įvairiataučio Vilniaus kultūrinis sąjūdis. Plito aplinkos atnaujinimo idėjos, skatinusios amatų gaivinimą, visuomenės estetinį švietimą. Meno refleksijai svarbios dvi kultūrinio sąjūdžio kryptys: praeities relikštų identifikavimas

ir spausdintų tekstų apie architektūrą bei dailei skelbimas. Vietinio paveldo fiksavimui buvo atsidėję Vilniaus fotografai Juzefas Čechavičius, Janas Bulhakas, daugybę senovės relikštų piešinių padaręs architektas Juozapas Kamarauskas. Vilniaus praeities įžomybes tyrinėjo Władysławas Zahorskis (*Władysław Zahorski*), Waclawas Gizbert-Studnickis (*Wacław Gizbert-Studnicki*), išleidę vadovus po miestą. Jie nebuvo menotyrininkai, tačiau aprašydami architektūros ir dailės objektus, atliko pradinę analizę ir kartu pakylėjo juos į pripažintų vertybių rangą. Neatsitiktinai 1902–1909 m. Vilniuje imtasi gotikinės Šv. Onos bažnyčios restauravimo ir jau siekta šiuos darbus atlikti profesionaliai – pakviesti specialistai iš Krokuvos ir Varšuvos²². Unikalų kūrėjo, tyrinėtojo ir publicisto indėlį į Vilniaus kultūrą įnešė Ferdinandas Ruščicas (1870–1936), kuris nuo 1908 m. iki 1932 m. gyveno Vilniuje (mirė gimtajame Bogdanovo dvarelyje, dabar Baltarusija). Sekdamas Williamu Morrisu (*William Morris*), jis ėmėsi plataus estetinio aplinkos atnaujinimo darbo (nuo privataus interjero kūrimo iki karnavalų ir gyvųjų paveikslų apipavidalinimo). Ambicingiausias projektas – žurnalo *Tygodnik Wilenski* leidyba. Per 1910–1911 m. išėjo 16 numerių, skirtų įvairioms Vilniaus istorijos ir kultūros temoms – Adomui Mickevičiui, Vilniaus Katedrai, karalių rezidencijoms ir kt. Tai buvo pirmasis kultūros žurnalas Vilniuje, panašus į elitinius meno žurnalus, leistus Europos šalyse²³. Stilizuodamas baroko ir liaudies meno formas, žurnalo dizaine Ruščicas siekė vilnietiškos *Art Nouveau* interpretacijos. Žurnale išspausdinti tekstai ir senamiesčio fotografijos rengė dirvą profesionaliam LDK paveldo vertinimui. Ruščico bendramintis ir bičiulis Janas Bulhakas (1876–1950), Vilniuje praleidęs beveik 30 metų (nuo 1912 iki 1939 m.), ne tik fotografavo, bet ir rašė eseistinius tekstus apie miesto architektūrą ir kraštovaizdį. Vėliau SBU Dailės fakultete dėstė meninės fotografijos kursą. Ruščicas ir Bulhakas nutiesė tiltą tarp XX a. pradžios Vilniaus kultūrinio sąjūdžio ir SBU laikotarpio.

Antra – institucinio pobūdžio – jungtis buvo *Vilniaus mokslo bičiulių draugija* (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*), veikusi nuo 1907 iki 1939 m. Jau iki Pirmojo pasaulinio karo ji konsolidavo vietinę

lenkiškai kalbančią inteligentiją, susirūpinusią LDK žemių kultūros paveldu²⁴. Draugijos rezidencijoje Tiltu g.²⁵ veikė mokslinės literatūros biblioteka ir meno rinkinių muziejus, buvo skaitomos paskaitos, atviros studentijai ir kultūra besidomintiems vilniečiams. Draugija leido metraštį ir tęstinius mokslo žurnalus. Draugijos nariai palaikė proginio pobūdžio, tačiau geranoriškus kontaktus su *Lietuvių mokslo draugija*²⁶.

MENO ISTORIKAI IR JŲ VEIKLA

Į Vilnių atvykę meno istorikai bei architektai palyginti greit „prisijaukino“ šį miestą. Antai **Władysławas Tatarkiewiczus** (1886–1980), pradėjęs darbą SBU 1919 m., jau kitąmet Mokslo bičiulių draugijos posėdyje perskaitė pranešimą apie du klasicizmus – Vilniaus ir Varšuvos. Pranešimo pagrindu išleista knygelė, iliustruota Jano Bulhako nuotraukomis, meistriškai išryškinančiomis Vilniaus klasicizmo architektūros formas²⁷. Tatarkiewiczus – plataus humanitarinio profilio mokslininkas, įgijęs išsilavinimą (kartu ir menotyros) Lenkijos, Marburgo, Paryžiaus universitetuose. Habilitacinį darbą 1919 m. jis apgynė Lvovo universitete. Labai trumpai – 1919–1920 – vienerius metus – dirbo filosofijos profesoriumi Vilniuje, paskui persikėlė į Poznanės universitetą, ten dėstė meno istoriją ir teoriją²⁸.

J. Remeris. http://img.audiodis.nac.gov.pl/PIC/PIC_1-A-2699.jpg

Jerzys Remeris (1888–1979) studijavo meno istoriją Krokuvos Jogailaičių universiteto Filosofijos fakultete (1907–1914 m.)²⁹. 1922–1928 m., būdamas Vilniaus apskrities konservatoriumi, dėstė meno istoriją ir restauravimą SBU Dailės fakultete³⁰. Vėliau Varšuvoje inicijavo Paminklų inventorizavimo biuro įsteigimą (1928), pirmojo Lenkijoje specializuoto žurnalo *Ochrona zabytków* leidybą (1930). Giliai įsiminęs Vilniaus įspūdžius, išleido šio miesto kultūros paveldui skirtą eseistinę knygą³¹. 1945 m. rudenį Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto Dailės fakultete Remeris organizavo Paminklosaugos studijas (*Studium Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa*), išugdė Torunės restauratorių mokyklą. Greta akademinio darbo, 1947–1971 m. vadovavo Torunės apskrities muziejui.

Profesorius **Juliuszas Kłosas** (1881–1933) buvo laikomas geriausiu Lenkijos medinės architektūros žinovu – apie ją išleido knygą *O budownictwie drewnianem i murowanem w Polsce* (1920). Baigė Vienos Politechnikos Architektūros fakultetą (1908), 1916 m. pakviestas dėstyti į Varšuvos Politechniką³². Jau nuo 1912 m. Kłosas susidomėjo paminklų apsauga. Žavėjosi Italijos architektūra, pabuvojo net 54 Italijos miestuose³³. Fotografuodamas ant stiklo plokštelių, 1927 m. sudarė ir įrišo unikalų beveik 800 nuotraukų albumą. 1919 m. lapkritį F. Ruščicas prikalbino jį atvykti į SBU. Kolegiškos draugystės ryšiai Kłosą susiejo taip pat su J. Bulhaku, J. Remeriu, S. Lorentzu. Architektą patraukė išskirtinis Vilniaus grožis – savo sentimentus jam išreiškė rašydamas vadovą po miestą, kuriame pabrėžė Lenkijos architektūros įtaką. *Vadovo po Vilnių* išėjo trys laidos (1923, 1929, 1937 m.). Trečiajame leidime³⁴ Kłosas aptarė ne tik pripažintus gotikos, baroko, klasicizmo paminklus, bet ir kontraversišką carizmo laikotarpio palikimą. Jis pirmas įvertino Antano Vivulskio darbus. Vilniuje Kłosas pirmasis pradėjo architektūros tyrimų ir mokslinio restauravimo pagrindus. Ėmėsi paminklų inventorizavimo – tai buvo visai naujas dalykas. Fotografuodavo, piešdavo statinius, praktišką metu Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose su studentais atlikdavo jų matavimus (Sudervės bažnyčios, bazilijonų bažnyčios Naugarduke, jėzuitų – Nesvyžiuje)³⁵. J. Kłosas Vilniuje buvo daugelio restauravimo ir konservavimo darbų vadovas,

J. Kłosas. Fragmentas iš SBU dėstytojų ir studentų bendros fotografijos. MAB RS, Fg 1-2943. J. Bulhako nuotrauka, apie 1922 m.

organizatorius, nepakeičiamas konsultantas. Gyveno Užupio g. 24. Jo asmenybėje derėjo racionalus architekturo mąstymas ir spontaniškas architektūros mylėtojo entuziazmas. Po netikėtos J. Kłoso mirties jo likęs knygų rinkinys už 1 500 zlotų buvo nupirktas Meno istorijos katedrai³⁶.

Marianas Morelowski (1884–1963) studijas pradėjo Krokuvos universitete, tęsė Vienoje ir Paryžiaus Sorbonoje. Studijavo filosofiją, teisę, menotyrą ir romanų kalbas. Kaip mini gyvenimo aprašyme, Vienoje klausėsi M. Dwořako (*M. Dwořak*) ir J. Strzygowskio (*J. Strzygowski*) paskaitų, 1913 m. apgynė filosofijos daktaro disertaciją literatūros ir dailės ryšių tema (nagrinėjo XVIII a. parkus ir jų teoretikus)³⁷. 1918 m. patekęs į Maskvą, ėmėsi Lenkijos muziejų vertybių sugražinimo iš Rusijos (už tai 1926 m. apdovanotas *Polonia Restituta* kryžiumi)³⁸. Dirbo Vavelio pilies fondų saugotoju. 1930 m. atvykęs į Vilnių, labai greitai įsijungė į *Mokslo bičiulių draugijos* veiklą. Labiausiai domėjosi baroko architektūra, daug rašė apie ją, tačiau siekė apibendrinti ir kitus raidos laikotarpius³⁹. Vilniuje jį žinojo ne tik kaip SBU profesorius, bet ir kaip paveldo gynėjas. Atsiliepdamas į skubotą miesto tarybos sprendimą pertvarkyti Katedros aikštę, jis spaudoje publikavo⁴⁰ išsamų svarstymą, kodėl Vilniaus širdyje (taip pavadino šią vietą) netinka nei modernus asimetriškos struktūros administracinis pastatas, nei paminklas

J. Pilsudskui. 1944–1945 m. dirbo paminklų apsaugos referentu⁴¹. Vis dėlto ir jam, ilgiausiai iš SBU dėstytojų pasilikusiam Vilniuje, teko išvykti. 1946 m. dirbo Liublino katalikiškame universitete, netrukus persikėlė į Vroclavo universitetą, kur nuo 1952 iki 1960 m. vadovavo meno istorijos katedrai. Morelowskio moksliniai interesai aprėpė urbanistiką, architektūrą, skulptūrą, tapybą ir taikomąją dailę. Pirmieji jo mokslo darbai paskelbti 1902 m. (apie antikos paminklų kasinėjimus Romoje)⁴².

Stanisławas Lorentzas (1899–1991) į Vilnių atvyko 1929 m. po meno istorijos studijų Varšuvos universitete. Iki 1935 m. dirbo Vilniaus apskrities konservatoriumi, universitete dėstė su šia specializacija susijusius paminkloausgos ir muziejininkystės dalykus⁴³. Paskelbė keletą tyrinėjimų – apie architektus Kristupą Gliubičių ir Janą Zaorą bei apie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios dekoratorius. Nuo 1936-ųjų ilgus metus vadovavo Varšuvos *Tautiniam muziejui* (*Muzeum Narodowe*).

Piotras Bohdziewiczzius (1896–1982), gimė Peterburge, lenkų emigrantų šeimoje. 1914 m. įstojo į Civilinių inžinierių institutą, 1921–1929 m. studijas tęsė Varšuvos Politechnikos Architektūros fakultete, 1933 m. apgynė daktarą. 1937–1939 m. SBU dėstė paminklų restauravimo dalykus, buvo prof. Morelowskio, meno istorijos katedros vedėjo, pagalbininkas (adjunktas). Karo metu dirbo Vilniaus dailės

M. Morelowski. <http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/98194/h:234/>

muziejuje ir miesto valdyboje, 1945 m. kovą išvyko į Varšuvą. 1946 m. Liublino katalikiškame universitete, vadovaujamas M. Morelowskio, parašė ir apgynė habilitacinį darbą *Formos problemos baroko architektūroje*. Laikomas žymiausiu baroko tyrinėtoju Lenkijoje.

Išvardinti meno istorikai – tai svarbiausi šios srities specialistai Vilniuje. Jie tyrinėjo LDK meną; visi rašė apie architektūrą, o Morelowskis ir Lorentzas taip pat ir apie dailę. Morelowskio iniciatyva *Vilniaus mokslo bičiulių draugijos* sudėtyje 1931 m. buvo įkurta *Meno istorijos sekcija*, kuriai vadovavo jis pats, o pavaduotoju buvo S. Lorentzas. Sekcijai priklausė filologas, orientalistas, karaimų religinės bendruomenės hierarchas Hadži Seraja Chan Šapšalas, kunigas Piotras Śledziewskis (*Piotr Śledziewski*), dailininkas Jurgis Hoppenas, 1934 m. įsijungė meno istorijos profesorius Pierre'as Francastelis (*Pierre Francastel*), vadovavęs Prancūzų institutui Varšuvoje⁴⁴. Sekcija leido atskirą mokslo darbų rinkinį – žurnalą *Prace i materiały sprawozdawcze sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, redaguojamą M. Morelowskio. Iki 1939 m. išleisti 3 tomai. Straipsniai buvo spausdinami su santraukomis prancūzų kalba. Tai buvo pirmasis Lietuvoje specializuotas menotyros leidinys.

Be jau minėtų autorių, žurnale vieną kitą straipsnį publikavo Euzebiusz Łopaciński (*Euzebiusz Łopaciński*), Michał Brensztejn (*Michał Brensztejn*), Tadeusz Mańkowski, Stefan Narębskis, Ferdinandas Ruščicas, Waclaw Gizbert-Studnickis. Leidinyje pasirodė pirmieji apie dailę rašiusių moterų tekstai (Zofia Baudouin de Courtenay, *Celina Filipowicz-Osieczkowska*). Istorikas ir archyvų tyrinėtojas **Euzebiusz Łopaciński** (1882–1961) paskelbė naujų šaltinių apie dailininkus, architektus, atskirus meno kūrinius. Telšiuose gimęs bibliotekininkas ir bibliografas **Michał Brensztejn** (1874–1938), rašęs apie lietuviškus kryžius, Vilniaus universiteto bibliotekos istoriją, nors ir stokojo oficialių studijų diplomo, 1936 m. gavo SBU *honoris causa* vardą už nuopelnus mokslui. Jis publikavo virš 400 darbų Lietuvos istorijos ir etnografijos, knygos istorijos temomis. **Tadeusz Mańkowski** (1878–1956) gimęs Lvove, tenykščiam universitete 1904 m. įgijęs teisės daktaro laipsnį, tyrinėjo dailę. 1914 m.

išleido knygelę apie Vilniaus baroką⁴⁵, Meno istorijos sekcijos žurnale išspausdino tekstą apie Radvilų rinkinius. Po karo persikėlė į Krokuvą, buvo Vavelio meno kolekcijos direktoriumi. Įvairiapusė asmenybė – **Piotras Śledziewskis** (1884–1950); baigė Seinų dvasinę seminariją (1908 m.) paskui Jogailaičių universitete įgijo meno istorijos magistro ir filosofijos daktaro diplomus, vėliau studijavo architektūrą Krokuvos dailės akademijoje. 1923 m. paskirtas į Vilnių kariuomenės kapelionu. Ėmė domėtis fotografija, susipažino su Janu Bulhaku⁴⁶. Meno istorijos sekcijos darbuose publikavo tekstą apie Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios Antakalnyje stiuko dekorą. Architektas **Stefanas Narębskis** (1892–1966) studijavo Peterburgo Civilinių inžinierių institute (1911–1916 m.), 1922 m. baigė Varšuvos Politechniką. 1928–1937 m. ėjo Vilniaus miesto architekto pareigas ir įnešė ženklų indėlį į tarpukario miestą. Kūrybiškai interpretavo baroko formas. Pagal jo projektus pastatyta mokykla Antakalnyje, Vyskupų rūmai, atnaujinta Katedros aikštė, Rotušės interjeras, SBU Senato salė, rektorato rūmų išorė, restauruoti karaliaus Aleksandro Jogailaičio, karalienių Barbaros ir Elžbietos antkapiai Katedroje, Leono Sapiegos kriptą Šv. Mykolo bažnyčioje. 1935–1937 m. Dailės fakultete Narębskis skaitė paskaitas apie paminklų konservavimą⁴⁷. Priklausė *Mokslo bičiulių draugijai*, jo 1929 m. statytame name (J. Savickio g. 4, gyveno 1930–1945 m.) rinkdavosi Juliusas Klosas, Sanisławas Lorentzas, Ferdinandas Ruščicas, Jurgis Hoppenas. Meno istorijos sekcijos žurnale paskelbė straipsnį apie Vilniaus urbanistinę raidą. **Jurgis Hoppenas** (1891–1969) – tapytojas, grafikas, pedagogas ir restauratorius gimė Kaune, 1913 m. studijavo Krokuvos dailės akademijoje, vėliau Peterburge, nuo 1921 m. su pertraukomis – SBU Dailės fakultete. 1931 m. ėmė dėstyti Dailės fakulteto Grafikos katedroje, dėstė ir karo metu veikusioje Vilniaus Dailės akademijoje, o 1944–1946 m. dirbo Vilniaus dailės muziejuje. Restauravo Vilniaus universiteto Smuglevičiaus ir Lelevelio salių sienų tapybą, 1932–1933 m. kopijavo Trakų pilies freskų liekanas, dekoravo Lentvario ir Perlojos bažnyčių interjerus. Rašė apie bažnytinę tapybą, Trakų pilies polichromiją. **Chadži Seraja Chan Šapšalas** (1873–1961) baigė Peterburgo universitetą (1899 m.), kaip religinės

bendruomenės vyresnysis surinko unikalią karaimų paveldo kolekciją, Trakuose įsteigė karaimų muziejų (pastatą, pradėtą statyti 1928 m., finansavo Lenkijos vyriausybė). Publikavo straipsnį apie krikščioniškosios ikonografijos įtaką musulmonų religinei dailei. **Zofia Baudouin de Courtenay** (1878–1969) gimė žymaus kalbininko Jano Baudouin de Courtenay šeimoje, dailę studijavo Peterburge ir Paryžiuje. Domėjosi Bizantijos ir viduramžių menu, rašė apie antikinės Romos sienų tapybą⁴⁸. Meno istorikė **Celina Filipowicz-Osieczkowska** (1891–1940) tyrinėjo bizantiškosios tapybos kryptį Lenkijoje, apie tai Vilniaus leidinyje paskelbė straipsnį.

Unikalų, jog ankstyvuosius savo tekstus apie Lenkijos ir Prancūzijos dailės ryšius, Versalio skulptūras Vilniuje spausdino vėliau plačiai išgarsėjęs prancūzų meno istorikas ir sociologas **Pierre' as Francastelis** (1900–1970). Sorbonos universitete jis studijavo klasikinės kalbas ir literatūrą, 1930 m. apgynė disertaciją apie Versalio skulptūras ir tapo Prancūzų instituto Varšuvoje direktoriumi, skaitė paskaitas Varšuvos universitete, parašė knygą *La Pologne pittoresque* (1934). Vilniuje 1933–1934 m. publikavo kelis straipsnius prancūzų kalba meno istorijos sekcijos žurnale; kadangi straipsniai būdavo parengiami pagal sekcijos posėdžiuose skelbiamus pranešimus, Francastelis tikriausiai tais metais lankėsi Vilniuje.

Po SBU uždarymo beveik visi dėstytojai iškart pasitraukė į Lenkiją, tik Morelowskis, Bohdziewiczus ir Hoppenas karo laikotarpį praleido Vilniuje. Menotyros edukacija, tiriamoji veikla, leidyba, per 20 metų įgijusi pagreitį, nutrūko. Vis dėlto esama vieno tiesioginio ryšininko tarp SBU veiklos laikotarpio ir sovietmečio. Tai – **Vladas Drėma** (1910–1995) – SBU absolventas, iš dailininko tapęs profesionaliu menotyrininku. 1931–1936 m. jis studijavo Dailės fakultete (tapybą dėstė Ludomiras Slendzinskis ir Tymonas Niesiołowski (*Tymon Niesiołowski*), grafiką Jurgis Hoppenas). Iki karo kūrė tapybos ir grafikos darbus, mokytojavo, rašė dailės kritikos straipsnius. 1946–1961 m. vadovavo Vilniaus dailės muziejaus Vaizduojamosios dailės skyriui. 1946–1950 ir 1957–1970 m. dėstė Dailės institute, 1956–1958 m. Vilniaus universitete. 1970–1985 m. dirbo Paminklų konservavimo ir restauravimo institute. Sulaikė didžiulį kiekį dokumentinės medžiagos.

Tuo metu, kai niekas nesiryžo bendradarbiauti su užsieniu, Drėma paskelbė 4 straipsnius Varšuvoje leidžiamame menotyros žurnale *Biuletyn Historii Sztuki* (apie Knakfusą, Gucevičių, architektūros mokymą Vilniaus Akademijoje, Šv. Teresės bažnyčia), parašė biografijų į *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*. Jį domino tiek dailė, tiek architektūra – pirmoji monografija buvo apie Pranciškų Smuglevičių (1973), kitos skirtos architektūrai – *Dingęs Vilnius* (1991), *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais* (1991). Po autoriaus mirties išleistas knygos *Kanutas Ruseckas* (1996) ir *Šv. Jono bažnyčia* (1997). Menotyrininkui reikėjo tiesioginių kontaktų su tradicija, kurioje jis išaugo – neatsitiktinai daug metų (1958–1991) jo susirašinėta su Stanisławu Lorentzu (iki pastarojo mirties). Tai buvo korespondencija tarp mokinio ir mokytojo, nuoširdi ir naudinga abiem – „S. Lorentzas pagalbėdavo V. Drėmai rinkdamas Lietuvoje neprieinamą mokslinę informaciją, padėjo publikuoti jo tyrinėjimus Lenkijos mokslinėje spaudoje, o V. Drėma nuolat informuodavo kolegą Varšuvoje apie naujausius savo ir kitų lietuvių mokslininkų atradimus, taip padėdamas jam palaikyti bent tokį kontaktą su Vilniumi“⁴⁹. Kaimynines šalis tuomet skyrė neperžengiama SSSR siena.

TARPUKARIO VILNIAUS MENOTYROS DARBŲ KRYPTYS BEI METODAI

Tarpukario Lenkijoje kristalizavosi keli menotyros židiniai – Krokuvos, Lvovo, Poznanės ir Vilniaus. Gilesnes meno istorijos tradicijas turėjo tik Krokua. Čia, Jogailaičių universitete, Meno istorijos katedra įsteigta jau 1882 m.; nuo įkūrimo iki 1910 m. jai vadovavo Marianas Sokołowski (*Marian Sokołowski*), vadinamas Lenkijos menotyros tėvu. Menotyrą jis studijavo Vienoje ir patyrė šios mokyklos įtaką. Katedros tradicijas iki šiol tęsia Meno istorijos institutas⁵⁰. Krokua buvo pirmaujantis Lenkijos paminklosaugos centras, perėmęs mokslinius ir metodinius pagrindus iš Austrijos mokyklos. Lvovo universitete, tarpukariu pavadiname Karaliaus Jono Kazimiero vardu, Humanitarnių mokslų fakultete taip pat veikė menotyros katedra. Lvove domėtasi mokslinėmis metodologijomis,

buvo stipri racionalistinės pakraipos filosofijos mokykla. Iš šių dviejų mokslo įstaigų – Krokuvos ir Lvovo – atvyko dėstytojai į Stepono Batoro universitetą. Tačiau skirtingai nei Krokuvoje, SBU Dailės fakultete meno istorikai kaip savarankiški specialistai nebuvo rengiami.

Lenkijos universitetai perėmė ir plėtojo vokiečių bei austrų menotyros mokyklų tradicijas. Meno istorijos pradininkas Johannas Joachimas Winckelmannas (*Johann Joachim Winckelmann*; 1717–1768) meno raidą susiejo su pasaulio istorijos laikotarpiais. Jacobas Burckhardtas (*Jacob Burckhardt*; 1818–1897) ir jo mokinys Heinrichas Wölfflinas (*Heinrich Wölfflin*; 1864–1945) domėjosi klasikiniais stiliais ir įtvirtino stilistinės bei formaliosios analizės metodus. Lygindami atskirus kūrinius, jie stebėjo formų kaitą ir naujo stiliaus iškilimą, nesureikšmindami menininko individualybės (dabar tai vadinama „meno istorija be vardų“). Wölffliną domino nacionaliniai stilių atspalviai – jis stebėjo „vokiško“, „itališko“ charakterio atspindį meno formose⁵¹. Būdingas XIX a. pab.– XX a. I p. Vienos mokyklos bruožas – siekis suteikti menotyrai mokslinį pagrindą (*Wissenschaftlich*), nuo subjektyvių estetinių kriterijų pereinant prie griežtų meno kūrinio analizės būdų. Pragmatinę liniją ypač pabrėžė Aloisas Rieglis (*Alois Riegl*), taikęs lyginamosios stilistinės analizės metodą. Jis sutelkė dėmesį į formaliąsias kūrinio savybes, vengdamas bet kokių metafizinių samprotavimų apie turinį. Aloisas Rieglis ir jo kolegos, rašę apie tuos meno istorijos periodus, į kuriuos anksčiau žvelgta negatyviai, keitė požiūrį į vėlyvąją antiką, baroką. Beveik visi Vienos mokyklos atstovai derino akademinę karjerą dėstydami universitetuose ir dirbdami meno kuratoriais muziejuose arba paminklosaugos sferoje⁵².

Analogiška akademinės ir taikomosios veiklos dermė būdinga daugeliui Vilniaus SBU Dailės fakulteto pedagogų. Į praktinius darbus buvo pasiūnėję Remeris, Kłosas, Lorentzas, Bohdzieviczius, Hoppenas. Jų patirtis paminklų apsaugos, restauravimo, architektūrinio projektavimo srityse teikdavo naudingų impulsų akademiniam darbe. Labiausiai plėtota paminklosauga; sekant Krokuvos pavyzdžiu, formavosi atsakingas požiūris į meno objektų saugojimą, inventorizavimą ir restauravimą.

Nuoseklus architekto-restauratoriaus darbo pagrindus turėjo J. Kłosas. Jis buvo Aloizo Rieglis, Cesaro Boito šalininkas, pritarė Rieglis požiūriui, kad „konservacinėje veikloje reikia vengti įvairių priedų ir inovacijų, siekiant išsaugoti paminklą esamos būklės“⁵³. Diskutuodamas su Lorentzu teigė, jog restauravimo metu leistinas tik ribotas, fragmentinis pažeistų dalių atkūrimas. Kłosas atidžiai nagrinėjo Vokietijos meno istoriko Corneliaus Gurlitto straipsnį *Vom Restaurieren*, kuriame akcentuojama būtinybė pažinti pastato istoriją, archeologijos duomenis, o atliekant tvarkymą, vengti perdirbimų ir stilizavimo⁵⁴. J. Kłoso taikyta paminklų tvarkymo metodika artima Gustavo Giovannonio (*Gustav Giovannoni*, 1873–1947) mokslinio restauravimo koncepcijai (1931 m.), pabrėžiančiai, jog neturi būti falsifikuojamos paminklo raidos fazės, o intervencijos galimos tik minimalios, be to, jas reikia atidžiai dokumentuoti.

Kiti du Kłoso kolegos – Remeris ir Lorentzas taip pat gerai pažinojo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklus, tačiau, nebūdami architektai, vykdė tik apsaugos administravimą. Kłosas ir Remeris Vilniuje inicijavo paminklų inventorinimo veiklą, kurią vėliau plėtojo pokarinėje Lenkijoje. Visiems jiems rūpėjo perteikti žinias visuomenei – tai darė, išleisdami vadovus, apybraižas apie Vilniaus kultūros vertybes.

Akademinę menotyrą tarpukario Vilniuje plėtojo W. Tatarkiewiczzius ir M. Morelowskis. Jų pačių moksliniai interesai bei Dailės fakulteto edukaciniai tikslai buvo susiję su LDK žemių architektūros ir dailės tyrimais. Abiejų autorių darbuose vyravo lyginamosios stilistinės analizės metodas, jie ieškojo formų genezės ir lokalinio savitumo. Stilistikos lyginimo tradicija tęsėsi jau nuo M. Sokolowskio, kuris 1906 m. straipsnyje *Dwa gotycyzmy...* gretino Vilniaus ir Krokuvos architektūros bei auksakalystės pavyzdžius. Lokalinių bruožų ieškojimas sietinas tiek su Wölfflino pradėta kryptimi, tiek ir su drąšiomis Sokolowskio hipotezėmis. Tatarkiewiczzius kaip meno istoriko kompetencija atsiskleidė Vilniaus ir Varšuvos klasicizmo sugretinimu. LDK architektūra ir dailė plačiausiai išnagrinėta Morelowskio, kuris ypač daug dėmesio skyrė barokui. 1940 m. menotyrininkas savo lėšomis išleido monografiją *Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia*, kurioje

teigė: „tolimos kelionės į garsiausias baroko centrus Italijoje, Prancūzijoje, Nyderlanduose ir Vokietijoje, palyginimui surinktų reprodukcijų įtaigumas leido man pagrįsti įsitikinimą, jog baroko raida XVIII a. Vilniuje rėmėsi profesionaliu ir giliu šio stiliaus esmės pažinimu iš geriausių itališkų šaltinių; jog buvo savarankiškai atrastos juose slypinčios tolesnio interpretavimo, formų varijavimo galimybės; jog sugebėta tarptautinę srovę, visur entuziastingai priimamą, palenkti prie čionykščių tradicijų ir pasiekti išskirtinių rezultatų“⁵⁵. Vienu iš Vilniaus baroko savitumų Morelowskis laiko bažnyčių kompozicijos vertikalumą, perimtą iš gotikos, kuri šiame regione užsitęsė ilgiau. Be to, Vilniaus bažnyčiose pasiektas tapybiškumo efektas, kuris, atrodytų, sunkiai įmanomas plytų statyboje. S. Lorentzo teigimu, Morelowskis kartais lygino neadekvataus meninio rango objektus, laisvokai interpretavo E. Łopacińskiego archyvinis išrašus⁵⁶, todėl pasklido netikslių atribucijų. Vis dėlto jo triūsas davė apčiuopiamų vaisių – 1939 m. išspausdinta 120 puslapių iliustruota apybraiža apie Vilniaus mokyklos architektūrą (kurios objektai nuo XIV a. iki XIX a. vidurio buvo išplitę plačiame Lietuvos ir šiaurės vakarų Baltarusijos areale)⁵⁷.

Kitas Vilniaus baroko tyrinėtojas P. Bohdziewiczus gana formaliai (be istorinio konteksto) skirstė stiliaus raidą į tris fazes⁵⁸. Stebėjo jas ne tiek menotyryninko, kiek architekto žvilgsniu, siekdamas klasifikuoti formas bei motyvus. Vėliau, dirbdamas Liubline, išleido kelias monografijas, skirtas Lenkijos ir Lietuvos baroko architektūrai.

S. Lorentzo nuopelnas – atsakingo požiūrio į skelbiamus duomenis ir hipotezes skatinimas profesinėje aplinkoje. Jis pats buvo labai atidus archyviniam šaltiniams, siekė kuo tikslesnės kūrinių atribucijos, straipsniuose patikslino žinias apie architektų Gliubičiaus ir Gucevičiaus kūrinius.

Minėtą S. Lorentzo principą – dėmesingumą šaltiniams – perėmė Vladas Drėma. Lyginant su kitais sovietmečio architektūros ir dailės istorikais, Drėma mokėjo fenomenaliai prakalbinti archyvus. Jo straipsnių bibliografija ir paaiškinimai išsamūs kaip nė vieno kito autoriaus to meto Lietuvoje. Virtuoziškas dialogas su šaltiniais išsiskleidžia albume *Dingęs Vilnius*. Čia pirmą kartą Lietuvos menotyroje

taip plačiai prabyla ikonografinė medžiaga. Drėmai, kaip ir prieškario Vilniaus specialistams, rūpėjo praktiniai paminklų išsaugojimo, restauravimo klausimai. Jo naudotas mokslinis metodas akivaizdžiausiai atsiskleidė apybraižoje apie Šv. Onos bažnyčią. Detaliai laikydamasis šaltinių liudijimo, jis išdėstė nuoseklią bažnyčios remontų, pertvarkymų ir restauracijų istoriją.

Profesorius Józefas Poklęwski, plačiausiai tyrinėjęs tarpukario Vilniaus meninį gyvenimą, M. Morelowskio įkurtą Meno istorijos sekciją ir jos išleistas tris darbų tomus laiko sėkminga meno istorijos mokslo pradžia; platesnei veiklai Vilniuje stigo profesionalių tyrinėtojų, juolab, kad dalis jų buvo apkrauti darbu paminklosaugos įstaigose⁵⁹. Nepaisant šios išlygos, lenkų tyrinėtojai Dailės fakulteto veikimą SBU laiko ypatingu reiškiniu, 1797 m. Vilniaus universitete įkurtos Meno mokyklos tradicijų tęsa⁶⁰. Manoma, jog universitetas kaip intelektualios veiklos lopšys galėjo duoti daugiau, nei tik meistrytės mokanti, atskirų dailininkų autoritetais besiremianti, dailės akademija.

Nors instituciniu požiūriu 1939 m. Vilniaus menotyros židinio veikla buvo nutraukta, tačiau per Vlodo Drėmos tyrinėjimus jo tradicija tęsėsi ir gyvuoja iki šiol. Kadangi Vilniaus menotyros centras pagrindus perėmė iš Krokuvos, o ši – iš vokiečių ir austrų mokyklų, iš čia ir mes galime kildinti vieną menotyros mokslo šaknį.

1939 m. įvykiai privertė didžiąją dalį SBU dėstytojų išvykti. Naujam akademiniam dariniui palankiausios aplinkybės susiklostė Torunėje, Šiaurės Lenkijoje, kuri neturėjo aukštosios mokyklos. 1945 m. čia įkurtas Mikalojaus Koperniko universitetas, į kurį persikėlė daugelis SBU dėstytojų. Torunėje kaip ir Vilniuje įsteigtas Dailės fakultetas, rengiantis ne tik dailininkus, bet ir dailės pedagogus, paminklosaugininkus ir muziejinius⁶¹. Fakultetas, sudarytas iš 6 katedrų, funkcionavo kaip Humanitarinio fakulteto dalis. Dailės katedrų vadovai Bronisławas Jamonttas (*Bronisław Jamontt*), Henrykas Kuna (*Henryk Kuna*), Tymonas Niesiolowski, Stefanas Narębskis, Jerzys Hoppenas buvo atvykę iš Vilniaus. Profesoriaus Jerzy'o Remerio pastangomis įkurta paminklosaugos

katedra (*Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa*), kuriai jis vadovavo iki 1960 m. Keli specialistai iš Vilniaus rado darbą Varšuvoje (S. Lorentzas, J. Bułhakas), Krokuvoje (L. Slendzinski), Liubline, Vroclave (M. Morelowski). Buvę SBU dėstytojais 1988 m. Torunėje įkūrė *Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej*, kuri skatino Vilnijos kultūros paveldo tyrinėjimus.

Ilgametis tarpukario Vytauto Didžiojo universiteto rektorius Mykolas Römeris siūlė lietuviško universiteto struktūroje išsaugoti Dailės fakultetą⁶². Pokariniame Vilniaus universitete iki 1951 m. dar veikė Pauliaus Galaunės vadovaujama Menotyros katedra, tačiau buvęs Dailės fakultetas persitvarkė į savarankišką aukštąją mokyklą, kurion vėliau perkeltos ir menotyros studijos.

IŠVADOS:

1. XX a. pradžios Vilniaus kultūriniame sąjūdyje glūdėjo meninių reiškinių pažinimo bei meno objektų tausojimo ištakos. Vilniaus fotografai ir dailininkai fiksavo LDK laikų paveldą, kūrėsi mokslo ir meno draugijos, buvo leidžiami vadovai po Vilnių, kultūros žurnalai. Dėsninga, jog 1919 m. atkuriant universitetą (SBU) Dailės fakulteto steigimą inicijavo vilnietis dailininkas Ferdinandas Ruščicas.
2. SBU Dailės fakultete nuo 1922 m. veikė Meno istorijos katedra, kuri organizavo teorinių dalykų studijas būsimiems dailininkams ir architektams; menotyros specialistų nerengė. Katedros veikloje ženklų pėdsaką paliko jos vadovai J. Remeris ir M. Morelowski. Fakulteto studentams dėstyta visuotinė meno ir architektūros istorija, medinės statybos istorija, Lenkijos tapyba, paminklų apsauga ir restauravimas, muziejininkystė.
3. Daugelis fakultete dirbusių menotyrininkų ėmėsi tyrinėti LDK epochos meno palikimą. Ryškiausiai tyrėjai tarpukario Vilniuje buvo Marianas Morelowski (Vilniuje dirbo 1930–1945 m.), Juliuszas Kłosas (dirbo 1920–1933 m.), Jerzys Remeris (1922–1928 m.), Stanisławas Lorentzas (1929–1935 m.), Władysławas Tatarkiewiczus (1919–1921 m.), Piotras Bohdziewiczus (1937–1945 m.). Kiekvieno indėlis savaip reikšmingas, tačiau dvi svarbiausios Vilniaus menotyros židinio kryptys atsiskleidė

M. Morelowskio ir J. Kłoso veikloje. Pirmasis atstovavo akademinę menotyra, antrasis – taikomąją (padėjo pagrindus architektūros moksliniams tyrimams, paminklų inventorizavimui ir restauravimui).

4. Nuo 1907 m. veikusios *Vilniaus mokslo bičiulių draugijos* (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*) sudėtyje M. Morelowski 1931 m. įkūrė meno istorijos sekciją, kuri leido mokslinį žurnalą *Prace i materiały sprawozdawcze sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie* (išėjo 3 tomiai). Čia menotyros darbus spausdino ne tik minėti ryškiausi tyrinėtojai, bet ir virš dešimties kitų autorių, tarp jų – prancūzų meno istorikas ir sociologas *Pierre'as Francastelis*.

5. Vilniaus menotyrininkai, susibūrę SBU Dailės fakulteto Menotyros katedroje ir į *Mokslo bičiulių draugijos Meno istorijos sekciją*, požiūriais ir tyrimo metodais buvo giminingi Krokuvos menotyros mokyklai, kuri rėmėsi austrų bei vokiečių šios srities autoritetais. Vienos mokyklos pavyzdžiu vilniečiai derino akademinį darbą su praktine veikla. Vokiečių menotyroje įtvirtintą lyginamosios analizės metodą Vilniuje plačiausiai pritaikė M. Morelowski. Tarpukario menotyrininkų veikla 1939 m. nutrūko, jos tradiciją sovietmečiu išsaugojo tik SBU auklėtinis Vladas Drėma.

6. Būdingais neformalaus menotyros centro tarpukario Vilniuje bruožais galime laikyti dėmesį vietinio architektūros ir dailės palikimo tyrimams bei jų savitumo nustatymui, lyginamosios stilistinės analizės prioritetą, atidumą šaltiniams bei glaudų menotyros kontaktą su paveldo apsauga.

Nuorodos

¹ „Universitete įsteigti šeši fakultetai – humanitarinių mokslų, teologijos, teisės ir visuomenės mokslų, medicinos, dailės matematikos ir gamtos. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas humanitarinių mokslų fakultetui, kuris turėjo „spinduliuoti lenkų kultūrą“. [...] Parenkant dėstytojus, svarbios buvo jų tautinės bei pilietinės nuostatos. Vietoje tinkamų universitetui darbuotojų buvo mažai, tad daugelį dėstytojų teko kviesti iš Lenkijos, nors šie į tolimą Vilnių vyko gana nenoriai ir ilgesnį laiką neužsibūdavo. Nenuostabu, kad Vilniaus universitetas tiek mokslo

darbuotojų, tiek studentų skaičiumi buvo mažiausias Lenkijoje“. Kulikauskienė, Lina. *Mokslas Vilniaus universitete*. In: <http://mkp.emokykla.lt/gimtoji/docs/10k02t13k.rtf>, žiūrėta 2011 02 10.

² Mažeikienė, Ilona. *Architektūros skyriaus likimas tarpukario Vilniuje*. In: *Vilnius kaip dailės mokyimo ir sklaidos centras*. VDA darbai, 29. Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 121–128; Bielinienė, Janina. *Ką apie prof. J. Klosą pasakoja jo knygos*. In: *Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.* VDA darbai, 2. Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 194–219; Kitkauskas, Napaleonas. *Vilniaus pilys Marijano Moreliovskio (1884–1963) tyrimuose*. In: *Vilniaus istorijos metraštis*. 2007, t. 1, p. 97–116.

³ Poklevskis J. *Stepono Batoro universiteto Dailės fakultetas 1919–1939*. In: *Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos = Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje*: [Torunė, Lenkija ir Vilnius, Lietuva]: [parodos katalogas]. Vilnius: Vilniaus Dailės akademija, 1996; Poklewski Józef. *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*. Toruń: Wydaw. Uniw. M. Kopernika, 1994; Poklewski, Józef. *Profesor Juliusz Kłos (1881–1933) – architekt – badacz – konserwator – pedagog – człowiek*. In: *Architektura et historia*. Toruń: 1999, s. 295; Kalembka, Sławomir. *Dwieście lat Sztuk Pięknych na uniwersytecie w Wilnie i Toruniu 1797–1997*, Toruń: Toruńskie T-wo Kultury, 1998.

⁴ Lietuvos Centriniame Valstybės archyve (LCVA), F. 175 saugomi Vilniuje išlikę SBU dokumentai: čia yra Dailės fakulteto kanceliarijos bylų, egzaminų protokolų, studentų sąrašų, saugomos dėstytojų asmens bylos (informacijos kiekis jose netolygus). Į Lietuvos Literatūros ir meno archyvą pateko SBU Dailės fakulteto dokumentų likučiai, perduoti Vilniaus dailės mokyklai, veikusiai 1940–1941 m. (F. 63, ap. 1). Vokiečių okupacijos metais Vilniuje likusių SBU darbuotojų bylų esama to paties archyvo Vilniaus dailės akademijos fonde (F. 64, ap. 1).

⁵ Lenkiškoje literatūroje Krokuvos, Lvovo, Vilniaus menotyros židiniai įvardijami sąvoka *ośrodek*, kurią tiksliausia būtų versti *neformalaus centro* sąvoka. [Artist]. *Historia sztuki*. 2009. In: <http://historia.sztuki.eu/historia-sztuki/141.html>, žiūrėta 2011 02 10.

⁶ Ruszczyk F. *Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1919–1929*. Wilno: druk Józefa Zawadzkiego, 1931, s. 3. Dėl pastatų panaudos ir būklės klausimų 1924 m. buvo parengtas viso bernardinų ansamblio patalpų inventorių su aukštų planais, autoriai J. Kłos ir B. Domański: LCVA, F. 175, ap. 1 (I A), b. 651, l. 67–74.

⁷ Mažeikienė, Ilona. *Architektūros skyriaus likimas tarpukario Vilniuje*. In: *Vilnius kaip dailės mokyimo ir sklaidos centras*. VDA darbai, 29. Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 122.

⁸ Budreika Eduardas. *Architektūros meno ir mokslo studijos Vilniuje*. In: *Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.* VDA darbai, 2. Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 78. 1929 m. dalis architektūros studentų perkelta į Varšuvą, kita dalis – į Krokuvą. Vilniuje palikta tik interjero specialybė.

⁹ *XX a. lietuvių dailės istorija*, I (1900–1940), Vilnius: Vaga, 1982, p. 267.

¹⁰ Ruszczyk, F., op. cit., s. 20. Ruščico prašymu buvo padarytos trijų Vavelyje palaidotų karalių sarkofagų kopijos, antikinių skulptūrų kopijos, likusios iš J. Montvilos piešimo mokyklos, ir A. Vivulskio skulptūriniai eskizai, 1921 m. atvežti iš Paryžiaus, senų audinių kolekcija.

¹¹ *XX a. lietuvių dailės istorija*, I (1900–1940), Vilnius:

Vaga, 1982, p. 266 (skyrius: *Vilniaus krašto Lietuvių dailė 1920–1940 m. Bendri bruožai ir raidos tendencijos*).

¹² Mažeikienė, Ilona, op.cit., p. 122.

¹³ Poklewski, Józef. *Profesor Juliusz Kłos (1881–1933) – architekt – badacz – konserwator – pedagog – człowiek*. In: *Architektura et historia*. Toruń: 1999, s. 295.

¹⁴ LCVA, F. 175, ap. 1 (I A), b. 110. *Wydział Sztuk Pięknych. Likwidacja działu Architektury*, lap. 14–15.

¹⁵ J. Poklevskis. *Stepono Batoro universiteto Dailės fakultetas 1919–1939*. In: *Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos = Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje*: [Torunė, Lenkija ir Vilnius, Lietuva]: [parodos katalogas]. Vilnius : Vilniaus Dailės akademija, 1996.

¹⁶ LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 175, l. 5.

¹⁷ Ruszczyk, F., op. cit., s. 19.

¹⁸ Morelowski pradėjo dirbti Vilniuje 1930 m. balandžio mėn. asistentu (*profesor zastępczy*); 1934-05-09 patvirtintas docento vardas (*profesor nadzwyczajny*), 1936 m. SBU dokumentuose jis pavadintas profesoriumi ir Dailės fakulteto prodekanu. In: LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 752, l. 22, 29, 37, 59, 72.

¹⁹ LCVA, F. 175, ap. 1 (I A), b. 780, lap. 20.

²⁰ Bielinienė Janina. *Ką apie prof. J. Klosą pasakoja jo knygos*. In: *Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.* VDA darbai, 2. Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 207. Tadeusz Szydłowski (1883–1942) buvo iš pirmosios lenkų menotyros kartos, išugdytos Krokuvos Jogailaičių universitete, Mariano Sokolowskio 1882 m. įsteigtoje meno istorijos katedroje. 1921–1929 m. – pirmosios valstybinės paminklo saugos įstaigos Lenkijoje vadovas – Krokuvos vaivadijos konservatorius. 1929 m. dėstė meno istoriją SBU, paskui grįžo į Jogailaičių universitetą.

²¹ LCVA, F. 175, ap. 13, b. 216. *Protokoly komisji egzaminacyjnej*, l. 72–94.

²² Vilniaus Šv. Onos bažnyčios restauravimo darbus konsultavo Krokuvos restauratorius Sławomiras Odrzywolskis, vadovavo archit. Józefas Dziekoński iš Varšuvos, žymus neogotikinių bažnyčių statytojas, o nuo 1906 m. Sewerinas Houvaltas.

²³ Laučkaitė, Laima. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 135–136.

²⁴ Vilniaus mokslo bičiulių draugija siekė tirti LDK istoriją, jos tautų etnografiją, meną, ekonomiką, gamtą, saugoti ir rinkti kultūros paminklus. Nuo 1922 metų VMBD veikė trys skyriai: filologijos, literatūros ir meno; matematikos, gamtos ir medicinos; istorijos, filosofijos ir teisės bei visuomenės mokslų.

²⁵ Pastatas pradėtas statyti 1910, visiškai baigtas 1929 m.

²⁶ Żytkowicz, Leonid. *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie. Z dziejów nauki polskiej*. Warszawa-Poznań-Toruń: PWN, 1975, s. 75.

²⁷ Tatarkiewicz W. *Dwa klacizmy, wileński i warszawski*. Warszawa: E.Wende i S-ka, 1921.

²⁸ LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 97. Tatarkiewicz Władysław, 12 lapų.

²⁹ LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 128. Remer Jerzy, 9 lapai.

³⁰ *Polski słownik biograficzny*, t. XXXI/1, z.128. Wr.-W-wa-Kr.-Gd.-Lodź: Wyd. PAN, 1988.

³¹ Remer J. *Wilno*. Poznań: Wyd. polskie, [1934].

³² LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 123. *Juliusz Kłos*, 102 lapai.

³³ Bielinienė Janina, op. cit., p. 217.

- ³⁴ Wilno. Przewodnik krajoznawczy Juliusza Kłosa, Prof. Uniwersytetu St. Batorego. Wydanie trzecie poprawione po zgonie autora, Wilno: Wyd. Wileńskiego oddziału Polskiego towarzystwa turystyczno-krajoznawczego, 1937.
- ³⁵ Budreika, Eduarda. *Mokslinio restauravimo pradininkas*. In: *Vakarinės naujienos*. Vilnius: 1988 01 30, p. 3.
- ³⁶ LCVA, F. 175, ap. 1 (I A), b. 892, l. 1.
- ³⁷ LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 752, l. 17, 28.
- ³⁸ Ibid., l. 19.
- ³⁹ LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 752. *Morelowski Marian*, 146 lapai su nuotraukomis.
- ⁴⁰ Morelowski M. *Co będzie z placem katedralnym, co ze starym Wilnem? ...* Wilno, 1937. Odb. z *Kurjera Wileńskiego*, 1937, Nr.115.
- ⁴¹ Bajor, Alwida Antonina. *Profesor Marian Morelowski, wilnianin z wyboru*. In: <http://www.magwil.lt/archiwum/2003/mww8/Rug11.htm>, žiūrėta 2011 03 14.
- ⁴² LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 752, l. 17.
- ⁴³ Kowalczykowa, Alina. *Konserwator Stanisław Lorentz na Wilenszczyźnie – przyczynek*. In: *Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras*. VDA darbai, 29. Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 129–138.
- ⁴⁴ *Prace i materiały sprawozdawcze sekcji Historii Sztuki*. T. II, zs. 1-4, s. 244.
- ⁴⁵ Mańkowski, Tadeusz. *Z refleksji o Wilnie i o baroku polskim*. Wilno: drukarnia Józefa Zawadzkiego, 1914.
- ⁴⁶ Piotr Śledziwski *Fotografie*. In: *Dom Pracy Twórczej w Wigrach*. <http://www.wigry.org/projekty.php?pid=493>, žiūrėta 2011 02 10.
- ⁴⁷ LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 756. *Narębski Stefan*, 46 lapai su nuotraukomis.
- ⁴⁸ Labiau žinoma kaip dailininkė, 1959 m. sukūrė originalius vitražus Čenstachavos bažnyčioje.
- ⁴⁹ *Drėma*, Vladas, Lorentz, Stanisław. *Laiškai / Listy*. Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 6, 8.
- ⁵⁰ Meno istorijos institutas (Instytut Historii Sztuki) veikia Jogailaičių universiteto Istorijos fakultete. Kaip seniau, taip ir dabar jame tyrinėjama Lenkijos ir Europos meno istorija nuo viduramžių iki XX a. pradžios. Tarpukariu katedrai (nuo 1929 m.) vadovavo T. Szydłowski, prieš tai trumpai dirbęs Vilniuje.
- ⁵¹ Wölfflin, Heinrich. *Principles of Art History*, 1915. In: *Art history and its methods: a critical anthology / selection by E. Fernie*. New York: Phaidon Press Limited, 1995, p. 135–151.
- ⁵² Simpson, Kathryn. *Viennese art, ugliness, and the Vienna school of art history: the vicissitudes of theory and practice*. In: *Journal of Art Historiography* Issue 3 December 2010. http://arthistoriography.files.wordpress.com/2011/02/media_183175_en.pdf, žiūrėta 2011 06 29.
- ⁵³ Poklewski, Józef. *Profesor Juliusz Kłos (1881–1933) – architekt – badacz – konserwator – pedagog – człowiek*. In: *Architektura et historia*. Toruń: 1999, s. 295.
- ⁵⁴ Bieliniene, Janina, op. cit., p. 202.
- ⁵⁵ Morelowski, Marian. *Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia*, Wilno: nakładem autora, 1940, s. 6.
- ⁵⁶ Lorentz, Stanisław. *Materiały do historii wileńskiej architektury barokowej i rokokowej*. Warszawa: ISPAN, 1989 (rotoprintas), s. 2.
- ⁵⁷ Morelowski, Marian. *Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu*. Wilno: Grafika, 1939.
- ⁵⁸ Bohdziewicz, Piotr. *O istocie i genezie baroku wileńskiego z drugiej i trzeciej ćwierci XVIII-go wieku*. In: *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. T. III. Wilno, 1938–1939, s. 175–217.
- ⁵⁹ Poklewski, Józef. *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*. Toruń: Wydaw. Uniw. M. Kopernika, 1994, s. 206.
- ⁶⁰ Kalembka, Sławomir. *Dwieście lat Sztuk Pięknych na uniwersytecie w Wilnie i Toruniu 1797–1997*. Toruń: Toruńskie T-wo Kultury 1998, s. 25.
- ⁶¹ Poklewski, Józef. *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*. Toruń: Wydaw. Uniw. M. Kopernika, 1994, s. 323.
- ⁶² Kalembka, Sławomir, op. cit., s. 36.

Nijolė LUKŠIONYTĖ

Vytautas Magnus University, Kaunas

ART HISTORY IN THE INTERWAR VILNIUS

Key words: art history at Stefan Batory University, Department of art history, art historians and critics in Vilnius in 1919–1939, heritage protection, Juliusz Kłos, Jerzy Remer, Marian Morelowski.

Summary

In 1919 under the initiative of the state of Poland the University was reopened in Vilnius, and named after Stefan Batory. Following the tradition of the 19th century, the Faculty of Arts was founded at the University. The organizer and longevous leader of the Faculty was a famous Vilnius artist Ferdynand Ruszczyc. In 1922 a department of Art history was founded at the faculty, which provided theoretical studies for future artists and architects (no art historians and critics were being prepared at that time). The work of the Department was started by Jerzy Remer,

later the famous art historian Marian Morelowski became the subsequent head of the Department. The subjects of art history were taught by specialists, invited from Poland. The subjects taught included general art history, the painting of Poland, the history of wooden architecture, museology and heritage protection, practices of inventory of monuments also took place.

The art exploration origins in Vilnius should be searched for in the multi-coloured cultural movement of the beginning of the 20th century. The photographers and artists of Vilnius were documenting heritage objects of the Grand Duchy of Lithuania, travel guides for Vilnius, and cultural magazines were being issued. Vilnius Society of Friends of Science (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*) brought the local intellectuals together.

The art specialists, who came to work to the University of Stefan Batory, started the heritage research of the epoch of the Grand Duchy of Lithuania. This work was carried out by Władysław Tatarkiewicz (which taught the history of philosophy at USB in 1919–1920), Jerzy Remer (worked in Vilnius in 1922–1928), Juliusz Kłos (worked in Vilnius in 1920–1933), Marian Morelowski (1930–1945), Stanisław Lorentz (1929–1935), Piotr Bohdziewicz (1937–1945), later joined by Jerzy Hoppen, born in Kaunas.

J. Kłos laid out scientific foundations for the research of architecture and restoration in Vilnius. M. Morelowski carried out a wide research of Baroque and the school of architecture of Vilnius from the 14th century till the middle of the 19th. In 1931, he founded and led a section of art history in Vilnius Society of Friends of Science, and was the editor of continuous scientific journal *Prace i materiały sprawozdawcze sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, which contained the works not only of the abovementioned authors, but also a dozen of other researchers of culture. A prominent French art historian and sociologist Pierre Francastel (1900–1970) was among them. Stanisław Lorentz was devoted to the study of sources, and attribution of artworks.

The art historians of Vilnius had the closest links with the school of Krakow, which was the cradle of Polish science of art history. It adopted its fundamentals from Vienna and German schools. Johann Joachim Winckelmann, Jacob Burckhardt, Heinrich Wölfflin, the classics of German art history, developed the method of comparative stylistic analysis, which was most widely used in Vilnius by M. Morelowski. In their research of the art and architecture of The Grand Duchy of Lithuania, he and his colleagues tried to reveal the local characteristics of Gothic, Baroque and Classicism. The representatives of Vienna school (Alois Riegl and other) combined their academic activities with practical interest, working at the universities and at museums and institutions of preservation of cultural heritage at the same time. The same bipolar activity is common for Vilnius art specialists. The centre of Vilnius art history was decomposed in 1939, and its traditions were carried on by the graduate of SBU, Vladas Drėma (1910–1995).

Gauta 2011 03 31

Parengta spaudai 2011 10 03